

Chilští Romové ze skupiny Chorachane: Etnografické poznámky lingvisty²

The Xoraxane Roma of Chile: Ethnographic notes by a linguist

Abstract

The Chilean Roma community predominantly belongs to a group who call themselves Xoraxaj or Xoraxané Rromá. They find their origins in early twentieth century Serbia and Bosnia and speak a Southern Vlax dialect of Romani. The present study introduces aspects of their lifestyle, history, identity, inter-ethnic relations and perceptions, religious and marital practices, and language. It is based on the author's recent fieldwork among Xoraxaj in Chile who lead an itinerant, tent-dwelling existence.

Key words

Chile, Xoraxane, Roma, Serbia, Bosnia, itinerance, Southern Vlax

Jak citovat

Irizarri, P. 2001. Chilští Romové ze skupiny Chorachane: Etnografické poznámky lingvisty. *Romano džaniben* 28 (2): 31–55.

¹ Pablo Irizarri působí ve francouzském Národním výzkumném centru (*Centre national de la recherche scientifique* – CNRS, Paříž). E-mail: acad@pivs.eu

² Rád bych poděkoval zejména Evangelii Adamou, Martinu Fottovi, Marianě Sabino, Gastónovi Salamancovi a dvěma anonymním recenzentům za jejich připomínky, které výrazně zlepšily kvalitu tohoto článku.

Úvod

V letech 2018 až 2020 jsem prováděl sérii několika terénních výzkumů mezi kočovnými romskými rodinami v Chile. Jako lingvista jsem si kladl za cíl zaznamenat a analyzovat jejich romštinu a španělštinu, ale během doby, kterou jsem s nimi strávil, jsem se samozřejmě dozvěděl také mnohé o jejich kultuře a způsobu života. Cílem tohoto článku je podělit se o svá pozorování a dojmy ku prospěchu dalších badatelů. V žádném případě nepředstírám, že má studie odpovídá současným standardům antropologické etnografie. Předkládám svá pozorování v naději, že pro ostatní bude přínosné je zachytit, propojit s odbornou literaturou a možná se nechat inspirovat k dalšímu výzkumu.

Akademických publikací o chilské romské komunitě je pomálu, zejména mimo španělskou jazykovou oblast. Nejzásadnějším souborem prací je řada lingvistických studií o chilské chorachanské romštině od Gastóna Salamancy a jeho kolegů (například Lizarralde, Salamanca 2017; Salamanca 2008; Salamanca, González 1999; Salamanca, Lizarralde 2008). Tento dialekt gurbetského typu je jedinou varietou romštiny, kterou se mluví v Chile, a to v rámci skupiny, která sama sebe

označuje jako *Chorachaj* nebo *Chorachane Rroma* (v chilských publikacích *jorajai*).³ Jedinou další skupinou Romů v Chile jsou Beášové (nebo Ludarové),⁴ kteří hovoří archaickou rumunštinou a tvoří zřejmě velmi malou komunitu, která je ve studiích o hlavní skupině Romů v Chile, tedy o Romech Chorachane, zmiňována pouze nepřímě. Etnografickými aspekty života Romů Chorachane v Chile se zabývá článek Salamancy a Gonzáleze (1999). Dunin (1988) informuje o historii migrace Romů do Chile⁵ a určité zmínky o Chorachanech v Chile uvádí i argentinský romský aktivista a vědec Bernal (zejména 2003).

Můj první terénní kontakt s Romy Chorachane se odehrál na hlavním

Mapa Chile s vyznačením míst zmíněných v textu |
Autor: Pablo Irizarri⁶

3 V textech určených mezinárodnímu publiku se lze setkat i se zápisem *Xoraxaj/Xoraxané* – pozn. red.

4 V angličtině *Boyash* – pozn. red.

5 Viz též český překlad staršího konferenčního příspěvku E. Dunin na stejné téma v tomto čísle *RDŽ* – pozn. red.

6 Z osobního archivu P. Irizarriho pocházejí i všechny další ilustrační fotografie v tomto textu. Autor si je přál otisknout jako součást textu, bez dalších popisků.

náměstí v Iquique (chilský dálný sever), kde jsem se setkal s několika ženami z této skupiny. Nabízely zde kolemjdoucím čtení z ruky a bez váhání souhlasily s účastí na jazykové elicítaci, která mimo jiné zahrnovala popis obrázků a videí na notebooku a strukturované biografické/sociolingvistické rozhovory. Vyprávěly mi také různé příběhy. O několik dní později jsem byl pozván do jejich tábora, kde jsem nahrával s dalšími ženami a muži, a bylo mi také umožněno nahrávat jejich spontánní rozhovory. Jak mi lidé, se kterými jsem se takto seznámil, doporučovali další, má síť kontaktů v rámci této skupiny se dále rozrůstala. Mezi mými jednotlivými cestami do Chile, ale i v Chile samotném, bylo těžké udržovat s mými novými romskými známými kontakt, pokud jsem nebyl přímo mezi nimi, protože jejich telefonní čísla se často měnila nebo prostě přestávala fungovat a jen málo z nich bylo tehdy na sociálních sítích. Při pozdějších příležitostech, ve Viña del Mar (střední Chile) a Concepción (jižní část středního Chile), jsem budoval nové kontakty stejným způsobem – přes ženy nabízející věštění na veřejných prostranstvích. Jak se dalo očekávat, vždy se ukázalo, že mezi různými jedinci z řad kočovných Chorachane, které jsem při různých příležitostech potkával po celém Chile, existují příbuzenské a jiné vazby – o dva roky později jsem dokonce narazil na jednoho ze svých prvních konzultantů z Iquique na chorachanském pohřbu v Concepción.

Celkem jsem nahrál asi 50 hodin rozhovorů s 24 konzultanty – s mnoha dalšími jsem byl v běžném kontaktu a o některých z nich mám tu čest říci, že je stále považuji za své přátele. Dozvěděl jsem se, že chilští Chorachanové hrdě

uchovávají svůj jazyk a tradice. Jak se zmíním v dalším textu, Chorachanové si také udržují přísný odstup od světa Neromů, nicméně soužití je obecně neproblematické a bezkonfliktní. Důležitými hybateli organizace a reprezentace komunity jsou sňatková a příbuzenská dynamika a v posledních desetiletích také adventistická církev, k jejímuž náboženství se Romové Chorachane převážně hlásí. Pokud jde o jazykové repertoáry a náboženskou příslušnost, projevuje se u Chorachanů zároveň historická flexibilita, jejímž důsledkem je zajímavá směsice vlivů, z nichž vzniklo i jejich turecko-muslimské autonymum (Chorachane), a celá řada výpůjček ze srbštiny (na úrovni jednotlivých slov, ale i příjmení a jmen), doplněná silným lexikálním a fonologickým vlivem španělštiny.

Dalším zajímavým aspektem souvisejícím s životem Chorachanů v Chile je pozitivní zájem o Romy v chilské populární kultuře. Ve srovnání s Evropou zahrnuje vnímání Romů ze strany neromských obyvatel Chile neobvyklé momenty. Tento „pohled zvenčí“ bude tvořit výchozí bod zde předkládaného představení života této skupiny (oddíl 1). Druhý oddíl ve stručnosti nastíní hlavní momenty jejich kočovného způsobu života, načež rozeberu různé aspekty identity, historie a mezietnických vztahů chilských Romů (oddíly 3 až 6). Poslední tři oddíly se soustředí vždy na jednu vybranou kulturní oblast, konkrétně na náboženství (oddíl 7), manželství (8) a jazyk (9). Každý oddíl začíná citacemi výpovědí mých konzultantů, sebraných během různých interakcí, od strukturovaných rozhovorů až po spontánní konverzace. Pro zajištění anonymity mých konzultantů v celém textu používám pseudonymy.

1 Vnímání chilskou společností a populární kultura

„Povím ti jednu historku. Jedeme na jih, já a ona [jeho manželka María], a přijedeme do Puerto Montt... a lidi nám nabídnou nocleh... a jelikož mluvíme romsky, tak se nás ptají, ze které země že pocházíme? A my, abychom se neprozradili, protože je spousta lidí, kterým Romové připadají podezřelí, říkáme, že jsme Uruguayci. A jelikož se v Uruguayi mluví kečuánsky, nebo nevím, jakými jazyky se tam mluví, tak kvůli tomu, že – rozumíš, nebo ne? Vydáváme se za Uruguayce! [Směje se] Nikdy nevystupujeme jako Romové, protože nevypadáme jako Romové!“

Claudio (63)⁷

7 „Te cuento una anécdota. Nosotros viajamos, yo con ella [su esposa María], al Sur y llegamos, a Puerto Montt... y la gente nos da hospedaje... y como nosotros hablamos en lengua romané, entonces nos preguntan: de qué país son ustedes? Y nosotros, por no divulgar, porque hay mucha gente que a los gitanos les tiene medio recelo, entonces: somos uruguayos. Y como en Uruguay se habla quechua, o no sé qué lenguajes hay allá, entonces por eso, que- entendís o no? Y pasamos por uruguayos! [Se ríe]. Nunca pasamos por gitanos, porque no tenemos pinta de gitanos!“

Někomu, kdo přichází z Evropy, by mohlo připadat zvláštní, že se María a Claudio, manželský pár ze skupiny Chorachane, kteří mě ihned poté, co jsem je na ulici oslovil romsky, pozvali do svého tábora na předměstí Concepción, nepovažují za vzhledově typické Romy: oba jsou tmavovlasí, mají tmavou pleť a tmavé oči, stejně jako jejich synové, vnuci a dokonce i snachy. Pro Chilany je však stereotypní *gitano* vysoký, štíhlý, modrooký a blondatý. Mám dojem, že takové rysy jsou mezi chilskými Romy skutečně poměrně rozšířené, takže Claudio a jeho rodina se svým vzhledem opravdu vymykali. Mohli tak snáze splynout s běžnou populací Chile a sousedních zemí, která se vyznačuje spíše tmavší pleť.

Pro každého obyvatele Chile, od pouštních měst na severu přes bujnou zelenou krajinu na jihu až po betonovou džungli Santiaga, je běžné vídat Romy na náměstích, Romky v dlouhých sukních, lesknoucí se měděné nádoby a jejich pestrobarevné stany na okrajích měst. Samozřejmě, že mnozí Chilané nad jejich existencí jen lhotejně krčí rameny, ale když představuji téma svého výzkumu, setkávám se poměrně často i s velmi vzrušenými reakcemi. Odrážejí celou škálu postojů, od strachu až po obdiv. Někteří Chilané se v dětství naučili držet od Romů dál, protože mohou „člověka unést“, nebo dokonce „sníst“. Jiní jsou fascinováni jejich údajnou spiritualitou a paranormálními schopnostmi. A mnozí považují Romy za fyzicky přitažlivé: muži i ženy jsou obdivováni pro své „árijské“ rysy a štíhlou postavu.

Romský aktivista Bernal (2003: 4) uvádí, že diskriminace Romů existuje i v Latinské Americe, ale „nelze ji reálně srovnávat s tou, které byl náš národ vystaven v průběhu celé naší historie“. To, co jsem se dozvěděl v Chile, se shodovalo s jeho tvrzením: Ačkoli mezi Romy a ostatními Chilany existuje určitý odstup a vzájemné vztahy se neobejdou bez diskriminace a konfliktů, soužití má jen zřídka, pokud vůbec, podobu násilného rasismu nebo pronásledování. Navzdory jejich nízké početnosti – odhady počtu Romů v Chile se pohybují

mezi 8 000 (Salamanca a González 1999) a 20 000 (Bernal 2003), přičemž celá populace Chile čítá téměř 19 milionů obyvatel – jsou Romové významně zastoupeni v chilské populární kultuře a zábavním průmyslu. Otisk Romů v chilském obecném povědomí a populární kultuře by si zasloužil samostatnou studii, a téma tak výrazně přesahuje rámec tohoto článku, uvedu zde nicméně několik nejvýznamnějších příkladů.

Již v sedmdesátých letech 20. století byl zpěvák Nasslo Nicolich známý svým stylem popových písní zpívaných v romštině nebo se španělskými texty s romskou tematikou a hudebními prvky připomínajícími balkánské/srbské rytmy. S uvedením telenovely *Romané* na celostátním televizním kanálu TVN v roce 2000 se s romskou kulturou seznámilo skutečně celé Chile. *Romané* se odehrávala v pobřežní pouštní vesnici na severu Chile a v celkem 85 epizodách sledovala životy místních vesničanů a zdejší romské komunity. Seriál byl konzultován a natočen v úzké spolupráci s Romy a podíleli se na něm i někteří romští herci. Dialogy byly prokládány romskými termíny a frázemi. Mí konzultanti seriál jednomyslně chválili za přesné zobrazení romských postav a zvyků a tvrdili, že se díky němu zvýšil zájem Chileanů o romskou kulturu a její znalost, ale také respekt vůči Romům. Seriál byl úspěšný i v dalších latinskoamerických zemích.

Seriál *Romané* připravil půdu pro to, co jeden chilský televizní reportér nazval *el boom de los gitanos* – „cikánské šílenství“ v chilské populární kultuře (MegaTV 2013). Romská chlapecká skupina *Romahit* a zejména romští herci z reality show *Perla* se stali skutečnými celebritami. Tento populární televizní pořad se soustředí na „každodenní život“ (i když silně režirovaný) mladé ženy Perly Ilich. Sledujeme

ji v průběhu několika let – zpočátku jako rebelující osmnáctiletou dívku, která po rozvodu hledá nového manžela, až po dobu, kdy jako vdaná Romka vychovává své první dítě. Proměňuje se také její společenský život, který se stává stále více zářivějším – jejími přáteli se stávají další a další Neromové, jako například venezuelská přistěhovalcká rapperka, blondatá Američanka a Chilané z mnoha společenských vrstev a oblastí života. Tyto postavy jsou do scénáře zjevně vloženy kvůli zábavě a vzdalují se jakékoli snaze o přesnější zobrazení života průměrné romské dívky. Moji romští konzultanti nicméně i tento seriál vesměs chválili.

2 Kočovní život

„Ptali se mě, říkali mi: ‚Chtěl bych být Rom, abych mohl taky tolik cestovat!‘, No, to není nic těžkého: [...] Kup si stan, někam si ho postav, obrať si život vzhůru nohama a uvidíme... Uvidíme, jak to budeš zvládat!‘ říkám, tak jsem mu to řekl. [...] Musíš na to být totiž zvyklý. Dokonce i Romové, kteří žijí v domech [...] sice občas odjedou, ale jen na pár dní, a vrací se domů, protože tam mají veškeré své pohodlí.“

Antonio (71)⁸

To, co mi starý měditepec a vynikající vypravěč Antonio říkal ve svém stanu uprostřed pouštního prachu v Iquique, ve kterém bývalo během dne nesnesitelné horko a v noci zase hrozná zima, se nedá popřít: skutečný život kočovných *gitanů* se od romantické lidové představy v mnohém liší. Mladí lidé, které sledujeme v seriálu *Perla*, pocházejí z ekonomicky úspěšných, usedlých romských rodin. Žijí ve středostavovských čtvrtích Santiaga, a přestože jsou jejich pohodlné domy často vyzdobeny způsobem, který evokuje interiér stanu, tráví na cestách a ve stanech nanejvýš několik týdnů během léta. Ale chudé kočovné rodiny žijí na periferiích chilských měst ve stanových táborech a po velkou část roku nebo dokonce celoročně cestují po celém rozsáhlém území Chile.

Pro stany Romů Chorachane jsou typické barevné pruhované vzory a připomínají tak cirkusová šapitó, ale jsou mnohem menší a mají obdélníkový tvar. Při svých návštěvách v terénu jsem vypožoroval, že v jednom stanu obvykle bydlí jeden pár a jejich nesezdané děti, někdy také prarodiče. Nachází se v něm kobercem pokrytá plocha o rozměrech asi 5 x 5 metrů, někdy větší nebo menší. Přestože stany byly dostatečně vysoké, aby se v nich dalo pohodlně stát, Chorachane spolu hovořili, vařili a jedli v sedě na podlaze. Elektřina se do stanů zaváděla z nedalekých přípojek, stejně jako kabelová televize, pokud ji

8 „A mí me han preguntado, me han dicho: ‚Quisiera ser gitano para viajar tanto!‘, Pues, no es difícil: [...] Comprese una carpa, instálase y gire la vida, a ver... ¡A ver cómo la vas a sufrir!‘ digo, así le dije [...] Tienes que ser muy costumbrado. Hasta los mismo gitanos, los que viven en casas [...] salen por unos días no más y regresan a la casa, porque tienen todo su comodidad.“

rodina vlastnila. Konzultanti říkali, že využívali toalety a sprchy na nedalekých čerpacích stanicích, a že ke koupání a praní oblečení někdy postačila i řeka. V noci se boční chlopně stanu zavíraly a matrace, které byly přes den naskládáné podél stěn, se rozložily na podlahu. Pomocí vnitřních závěsů se pak ve stanu vytvořily „místnosti“.

Jejich nejvíc oceňovaným majetkem byla auta. Nejenže představovala základní prostředek pro přepravu rodiny, stanů a dalšího majetku po Chile i mimo něj, ale byla také potenciálním předmětem obchodu. Zejména pro mladší muže, kteří se na obchod s automobily specializovali. Navštěvovali aukce aut nebo jednoduše na cestě oslovovali ostatní řidiče s otázkou, zda by nechtěli prodat svůj vůz.

Kromě obchodu s automobily bylo další nejčastěji uváděnou specializací mužů ze skupiny Chorachane měditepectví. Podle Antonia šlo o řemeslo, které bylo na ústupu. On sám měl vedle svého stanu obrovskou hromadu vyřazených elektrických kabelů, z nichž po namáhavých hodinách ručního rozebírání získával měď na kotlíky, hrnce a další drobnosti. S těmito předměty pak chodil po městě nebo je nabízel u silnice a lákal zákazníky tím, jak se měděné nádobí na slunci třpytilo.

Ženy vydělávaly peníze věštěním. V malých skupinkách, které často tvořily i děti, oslovovaly kolemjdoucí v centrech měst označením *paisano* (krajan; přítel, kamarád) nebo *paisanaa* (krajanka; přítelkyně, kamarádka). V Chile je toto oslovení charakteristické pro Romy a od nikoho jiného jej neuslyšíte. Věštění se

provádělo na místě a obvykle se skládalo ze čtení z ruky, zaříkávání a magických rituálů, při kterých se používaly listy rostlin – a papírové bankovky klienta.

Bylo mi vysvětleno, že pokud daná rodina nemá peníze na pronájem místa k bydlení na jihu Chile, v zimě se kočovní Chorachane stěhují se svými stany na sever, protože na jihu začíná být chladno a deštivo. Tábor v pouštním městě Iquique, který jsem během svého terénního výzkumu navštěvoval právě v zimě, měl znatelný „přechodný“ charakter. Téměř denně zde přibývaly nové stany rodin, které přicházely z jihu a další odjížděly dále na sever, do Ariky a Peru. V táboře tak vždy žilo několik různých rodin, které se mezi sebou příliš nestýkaly.

Výše zmíněný tábor na předměstí Concepción, kde jsem pobýval na konci podzimu 2019, byl oproti tomu výrazně intimní rodinnou záležitostí: v jednom stanu žili Claudio a María, v dalších dvou jejich synové, vždy se svými ženami a dětmi, každý ve svém. Jejich tábor tak tvořily celkem tři stany. Když jsem je navštívil následující léto, stálo zde již stanů mnohem více – patřily jejich dalším synům a příbuzným. Rodina si také pronajímala jeden chatrný dům v docházkové vzdálenosti od tábora, pro tehdy již nevléčitelně nemocného Claudia, který potřeboval větší pohodlí.

Podle mých romských konzultantů i podle neromských Chilanů jsou romské tábory (o třech až třiceti stanech) stavěné na okraji chilských měst v posledních dvou desetiletích stále vzácnějšími. Podle mých konzultantů to bylo proto, že stále více Romů získávalo přístup k (sociálnímu) bydlení a toužilo opustit nepohodlí kočovného života. Jedna žena ve Viña del Mar výslovně žádala, abych zaznamenal, že ona a její rodina získali nájemní byty „díky Bacheletové“ – levicové chilské prezidentce, která úřad vykonávala v letech 2006–2010 a 2014–2018. Kategorii usazený versus kočovný je možné v rámci komunity Chorachane použít jako jedno z kritérií jejich dělení (jakkoli se jedná o kategorizaci velmi proměnlivou). Otázce vnitřního členění se budeme věnovat v následujícím oddílu.

3 Skupinová identita a vnitřní členění

„Jde o to, že chilský [Rom] je Chorachaj. Ten nejlepší, protože nejvíc vydrží, ten nejvyhledávanější. Ten se stanem!“

Ismael (32)⁹

Autonymum Chorachane zaznamenal v Chile Irving Brown již v roce 1938. Sympatický a inteligentní Ismael, s nímž jsem se seznámil v Iquique, se ukázal jako člověk se skvělým citem pro jazyk. Byl si velmi dobře vědom jazykové a kulturní odlišnosti Chorachanů od ostatních romských podskupin. Hodně cestoval po Latinské Americe, ale za opravdové kočovníky považoval pouze chilské Romy – v ostatních zemích byli Romové většinou usedlí, a dokonce se jim přičilo žít ve stanech. Kromě odkazů k odlišným zvykům a jinému dialektu definovali Romové ze skupiny Chorachane svou identitu ve spojení s konkrétním národním územím: všichni konzultanti shodně hovořili o *los gitanos chilenos* – o „Chilských Cikánech“.

Salamanca a González (1999: 149–150) uvádějí, že Chorachane v rámci své skupiny rozlišují šest takzvaných *razas* („ras/rodů“), a to Kávučura, Korijánura, Baduníčura, Khaníja, Čikarésti a Invasórure (*káwíčiš, korjánura, baduníčura, khaňarja, čikaresti, invasorure*). Podle jejich konzultantů se jednotlivé *razas* lišily povoláním, majetkem, regionální a příbuzenskou příslušností, temperamentem či zvyky (například tím, zda se v nich vedení ujímaly ženy; nebo „zálibou v rychlé jízdě“).

Když jsem se na *razas* ptal svých konzultantů, dokázali mi sdělit, ke kterým z nich patří oni sami nebo jejich příbuzní, ale při jakýchkoli snahách o rozvedení nebo upřesnění se mi nepodařilo získat obraz, který by překračoval velmi abstraktní a obecný rámec vykreslený Salamancou a Rodríguezem (1999). Zdálo se, že existuje určitá korelace mezi *razas* a příjmeními. Několik konzultantů mi například sdělilo, že mezi Invasórure, „rasou“ považovanou za ubohou, se sklonem k sebe-destructivnímu způsobu života (například čichání lepidla), se často vyskytuje příjmení Vasovich.¹⁰ Ve skutečnosti se *razas* běžně mísily. V jedné rodině mohli být otec, matka i partneři dětí každý z jiné „rasy“. Acuña (2020), který si všiml, že jednotlivé rody (*vitsas*)¹¹ se rovněž mísí i mezi kolumbijskými Romy, našel pravděpodobné vysvětlení tohoto jevu ve fragmentární a individuální povaze transkontinentální migrace. Podobně i v případech chilských Chorachane jsou *razas*

9 „Es que el [gitano] chileno es jorajai. El mejor que hay, porque es el gitano más sufrido, el más buscado. ¡El de carpa!“

10 Nepřekvapilo by mě, kdyby výraz *Invasórure* vznikl v Chile jako slovní hříčka – spojením příjmení *Vasovich* a španělského slova *invasor* (útočník/vetelec). Rumunská etymologie není pravděpodobná, protože to by pak byl spíše *invadator*.

11 K termínu *vitsa* viz např. text Š. Ripky o Romech v Mexiku (RDŽ 2/2008): „Termín *vitsa* označuje celou romskou patrilineární skupinu sdružující několik rodin (*familia*). Jednotlivé rodiny mohou, ale nemusí žít ve stejném městě, a daná místní komunita (*kumpania*) tak nutně nesdružuje všechny členy jednotlivých *vits*, které v daném místě žijí.“ – pozn. red.

zřejmě alespoň částečně pozůstatkem dřívějšího rodového dělení, které si dnes zachovává především jakýsi folklorní charakter.

Když jsem se věnoval tématu vztahů mezi kočovnými a usedlými Chorachane, několikrát jsem mezi svými kočovnými konzultanty zaznamenal jistou nevraživost. Když jsem je poprosil, aby svá vyjádření rozvedli, vyjadřovali určité výtky vůči „bohatým Cikánům“. Zmiňovali, že s nimi nejsou solidární v situacích finanční tísně, například v případě těžké nemoci. Jeden z konzultantů prohlásil, že mezi Chorachany „není jednota“.

Ukázalo se však také, že spíše než o dichotomii, můžeme hovořit o kontinuu mezi chudobou na jednom konci a bohatstvím na druhém. Mnoho jednotlivců a nukleárních rodin se pohybovalo tam a zpět po celém spektru mezi oběma póly. Starý Antonio mi například vyprávěl, že dlouhou dobu vlastnil dům, ale nedávno se z finančních důvodů dal opět na měditepectví a vydal se znovu na cesty. Ismael naproti tomu zřejmě pocházel z dobře situované rodiny v Santiagu, ale když jsem ho potkal v Iquique, žil prostým životem, snažil se od Antonia pochytit některé měditepecké techniky a stýkal se s bohémскими řemeslníky v centru města. Záměrně se vzdálil od svého obvyklého, pohodlného prostředí, aby emocionálně zpracoval svůj nedávný rozvod. Když jsem se s ním setkal o dva roky později, žil opět usedle v Santiagu, pravidelně se vídal se svými dětmi, byl čerstvě zasnoubený a úspěšně se znovu zapojil do obchodu s auty.

4 Historie migrace

„Migrovala jedna malá skupina lodí. Vrátili se a říkali tohle: že Chile je úžasná země, že je to ráj. A pravdou je, že celá Jižní Amerika je ráj. Opustili otce, opustili matku, opustili sourozence, opustili děti, aby na čas odjeli sem. Pracovat a vrátit se. Protože Sirbia [sic], země stejná jako Chile, měla téměř většinu ovoce. Ale přišli, protože tu nebyla žádná jedovatá zvířata. Z tohoto důvodu migrovali. A jelikož se přistěhovali a nějakou dobu zde zůstali, neměli pak příležitost vrátit se do své země. Svou rodinu založili tady.“

Antonio (71)¹²

Ačkoli mnozí Chorachanové jako moji konzultanti vášnivě obhajovali příběhy,

12 „Migró un grupo pequeño, en barco. Y regresaron, y dijeron así: que el país de Chile, es un país de maravilla. Y es un Edén. Y la verdad es que todo Sudamérica es el Edén. Ellos dejaron padre, dejaron madre, dejaron hermanos, dejaron hijos. Para migrar por un tiempo, para trabajar aquí, y regresar. Porque en Sirbia [sic] era el país igualito que Chile, tenía casi la mayoría de la fruta. Pero ellos vinieron porque aquí no había animales venenosos. Por esa razón migraron. Y al migrar, y estar aquí un tiempo, no tuvieron la ocasión de regresar en su país. Hicieron su familia aquí.“

jež spojovaly předky Romů s biblickými kmeny a postavami, někteří vnímali i to, že jejich praprarodiče pocházeli z bývalé Jugoslávie. Nejpodrobnější popis toho, jak se první Chorachane dostali do Chile, mi poskytl Antonio. Jeho dědeček z matčiny strany, Arifo Estefanovich, byl podle něj mezi těmi několika prvními, kteří opustili „Sirbii“. Odhadoval, že „to muselo být před 140–150 lety“.

Antoniův příběh nejenže kopíroval prvky z vyprávění jiných Romů Chorachane, jak je zdokumentovala Dunin (1988) – viz například atraktivita Chile jako země bez jedovatých zvířat –, ale odpovídal i jejím archivním nálezům. Dunin systematicky studovala zmínky o „*Gitanos*“ v migračních záznamech z počátku 20. století z města Antofagasta, které v té době fungovalo jako významný imigrační přístav v severním Chile. Zjistila, že většina z nich přišla do Chile mezi lety 1900 a 1930. Pokud jde o regiony původu, data, která Dunin (1988) předložila, pevně lokalizovala původ chilských Romů do dnešních států Bosna a Hercegovina a Srbsko. Jedním ze zřejmých důkazů tohoto původu a vodítek je také skutečnost, že většina Chorachanů má srbské příjmení.¹³

Stejně jako Dunin (1988) jsem byl také několikrát svědkem toho, jak Chorachane cizím Neromům tvrdili, že jejich předkové pocházeli z Maďarska, a dokonce, že mluví maďarsky.¹⁴ Taková tvrzení byla pravděpodobně motivována neochotou zabíhat před cizincem do detailů, co se týče vlastní romské identity a jazyka (srov. Matras 2014: 1–2). Nicméně skutečnost, že jako vhodnou krycí identitu volili tito Romové právě tu maďarskou, nemusí být zcela náhodná. Někteří z migrantů pocházeli z regionů, jež byly součástí Rakouska-Uherska – konkrétně z Bosny, která byla pod rakouskou správou, a ze Sremu, historického území na východě Slavonie mezi řekami Dunajem a Sávou, které patřilo pod správu maďarskou. Jiní migrovali ze Srbského království. Ale všem Chorachanům – bez ohledu na to, jaké měli doklady totožnosti, pokud vůbec nějaké měli – byly zřejmě v přístavech, kde se nalodovali, vystaveny rakousko-uherské doklady (nebo v případě Maďarskem spravovaného přístavu Rijeka-Fiume dokonce přímo maďarské). A v jejich cílové destinaci je nakonec musely chilské imigrační úřady zaregistrovat jako příchozí z Maďarska nebo Rakouska-Uherska.

Nezdá se mi nepravděpodobné, že tito srbsko-bosenští Romové následovali proud masové migrace z Chorvatska do Chile, která odstartovala v osmdesátých letech 19. století a trvala až do třicátých let 20. století. V roce 1914 žilo v Chile podle některých odhadů na 25 000 Chorvatů. Soustřeďovali se především

13 Narazil jsem i na několik Romů Chorachane se španělskými příjmeními, například Meléndez nebo Casanova, ale zdaleka nejčastěji mají příjmení zakončená na -ich: Pantich, Aristich, Ilich a tak dále. Nejrozšířenějším příjmením mezi Chorachany je zřejmě příjmení Nicolich. Další nešpanělské příjmení, se kterým jsem se mezi nimi setkal, ale nepodařilo se mi zjistit jeho původ, bylo California. Podle mých konzultantů má rod California velmi dobrou pověst. V telenovele *Romané* má příjmení California postava cikánského „krále“.

14 Ve skutečnosti je v mnoha zemích Latinské Ameriky a ve Španělsku *húngaro* označením obecně používaným právě pro Romy (M. Fotta, osobní komunikace; srov. pro Mexiko: <https://gitanosdemex.hypotheses.org/>).

na dalekém severu (Antofagasta, Iquique), kde se nacházely prosperující ledkové doly, a na dalekém jihu, v oblasti okolo Magalhãesova průlivu, kde probíhala zlatá horečka (Perić Kaselj, Kuti 2007). Většina těchto emigrantů pocházela z Dalmácie. Nalodžovali se v rakousko-uherských přístavech a vylodžovali buď přímo v Chile, nebo se do Chile dostávali po souši přes přístavy v Argentíně či Uruguayi. Také v Antoniově vyprávění se Chorachane dostali do země právě těmito dvěma cestami, přičemž se jako na cílovou destinaci zaměřili zřejmě již konkrétně na Chile. Skutečnost, že se Chorachane zapojili do dalmatského migračního řetězce, by mohla vysvětlovat, proč se tato skupina soustřeďuje především v Chile, zatímco jiné podskupiny latinskoamerických Romů podle dostupných zpráv nepřicházely do Latinské Ameriky najednou, ale spíše roztroušeně a navíc do různých zemí (viz například Bernal 2003; Peeters 2004).

Jak naznačuje nepříliš rozsáhlá literatura – například rozhovor se starou *Rromni*, který vedla v srbochorvatštině Dunin (1988) – i někteří moji konzultanti, migrace Romů Chorachane z Evropy do Chile pokračovala po celé 20. století. Mnoho nových Chorachanů přišlo, když utíkali před hrůzami druhé světové války. Antonio si byl schopen některé události zpětně vybavit a přiřadit k nim poměrně přesná data:

„Hitler, ten byl v roce '41, '42, v době, kdy už tu byli. Bylo to v té době. Hmm... Protože když byl Hitler, v roce '42 myslím, že byl, nebo nevím, '41, '42... Já se narodil ve čtyřicátém sedmém a jsem nejmladší ze sourozenců. [...] [Pak] přišli nějací další.“¹⁵

Podle všeho docházelo k občasným návštěvám Jugoslávie, obvykle ze strany těch, kteří emigrovali za svoboda. Podle Antonia:

„Někteří si sbalili svých pár švestek – jako dnešní mládež, [...] nastoupili na loď a opustili tatínka, maminku, bratra a sestru. Tady si pak vydělali trochu peněz, nalodili se a odjeli zpět za svou rodinou. A je možné, že někteří emigrovali. Tento příběh už neznám tak dobře.“¹⁶

Je pozoruhodné, že Ismaelovi rodiče byli v době, kdy jsem s ním mluvil (srpen 2018), podle jeho výpovědi právě v Bosně, kde měli za úkol vyřídit doklady pro příbuzné, aby mohli přijet do Chile. Ismaelovi rodiče se do Chile přistěhovali v roce 1986 a stále ovládali bosenštinu. S jinými zprávami o tom, že

15 „Hitler fue en el año 41, 42, ya, ya era tiempo que ellos estaban. Era tiempo ya. Ehm... Porque cuando estaba Hitler, en el 42 creo que era, o no sé, 41, 42... Yo nací en el 47 y yo soy el menor de los hermanos. [...] [Entonces] llegaron algunos más.“

16 „Había algunos que pescaron su – como la juventud de ahora, pescaron su mochila, [...] se subieron al barco, y dejaron papá, mamá, hermano y hermana. Tonse estando aquí hicieron algo de plata, y tomaron el barco y se fueron pa'llá, otra vez a ver a su familia. Y de ahí puede ser que migraron algunos. Esa historia no me la sé bien.“

by Chorachane udržovali kontakty s evropskými příbuznými, jsem se nesetkal, ale zdá se, že přinejmenším tato rodina si zachovává transnacionální vazby až do současnosti.

Existují zprávy o tom, že se malé množství Chorachanů rozšířilo z Chile po celé Americe až do Texasu (Salamanca, osobní komunikace). Někteří se stěhovali individuálně kvůli sňatkům, jiní v malých rodinných jednotkách. Například sousední Peru prý patřilo mezi oblíbené zimní destinace Romů kočujících se stany, a bylo mi řečeno, že poměrně dost chilských Chorachanů si právě z Peru udělalo svou základnu či domov, a stali se peruánskými občany. V Brazílii žije početná romská komunita, která si říká *horarranê* a zjevně hovoří blízce příbuznou romskou varietou (Bernal, osobní komunikace). Moji informátoři neměli s Brazílií žádné kontakty, ale i podle dalšího badatele představují *horarranê*, mezi kterými se v Brazílii pohybuje, rovněž větev odštěpenou od Romů Chorachane z Chile (Igor Shimura, osobní komunikace). A konečně Peeters (2004) se také zmiňuje o skupině, která si říká *jorajane*, žijící v Uruguayi a Argentině. Nepodařilo se mi ovšem zjistit, zda je také migračně spojena s Chile, nebo snad představuje Chorachany, kteří se do těchto zemí dostali jinou cestou.

5 Vztahy s ostatními romskými skupinami

„Argentinští Romové jsou Leasové (*Leas*), peruánští Romové jsou Leasové, ti z Itálie jsou Leasové, z Francie jsou Leasové. My jim říkáme Leasové. Ale jediní my jsme Chorachanové, protože všichni ostatní jsou Leasové.“

[Autor: „Ale rozlišujete také nějaké skupiny mezi Leasy, ne?“]

„Ne. No, ne. Skrze rasu ano, skrze příjmení, ale jinak ne.“

Antonio (71)¹⁷

Všichni moji konzultanti uváděli, že od dětství hojně cestovali po Latinské Americe, zmiňovali mimo jiné Bolívii, Peru, Venezuelu a dokonce i Mexiko. Zdálo se, že právě při těchto příležitostech se nejčastěji setkávali s Romy jiných podskupin, kteří mluvili jinými dialekty romštiny.

Chorachanové označovali všechny nechilské Romy, kteří nemluví jejich dialektem, jako „Leasy“ (*Leasi*, *Leas*). To zřejmě souvisí s označením Leaši, které se v bývalé Jugoslávii dodnes používá jako označení „rumunských vlášských Romů“ (Čvorović 2007), v různých gurbetských dialektech pak pro označení „kočovných Romů“ (RomLex, nedatováno) – což je paradoxní, připomeneme-li si,

17 „*Los gitanos de Argentina son Leas, los gitanos del Perú son Leas, los de Italia son Leas, los Francia son Leas. Nosotros a ellos le decimos Leas. Pero los únicos somos nosotros, los Xoraxai, porque ellos todos son Leas. [Yo: Pero dentro de los Leas, ¿ellos distinguen también distintos grupos, o no?] No. Eh No. Sí, sí por raza, por apellido no más.*“

že Ismael hovoří o Chorachanech jako o jediných pravých kočovnicích Latinské Ameriky.

Způsob, jakým všichni konzultanti používali exonymum „Leas“, naznačoval, že je vnímají jako homogenní skupinu. Antonio si byl vědom, že mezi „Leasy“ existuje určitá diverzita, ale interpretoval ji jako dělení podobné členění na *razas* u Chorachanů. Moji konzultanti rozlišovali mezi chorachanskou řečí a „leaskou“ řečí a uváděli lexikální, fonologické a gramatické příklady, které – co se jazyka „Leasů“ týče – ukazují na severovlašské dialekty (viz tabulka). To by mohlo naznačovat, že pokud se Chorachane setkávali s „cizími“ skupinami, šlo většinou o mluvčí severovlašských dialektů, nebo že při setkávání různých romských podskupin byly používány jazykové formy právě těchto dialektů.

jazyk „Leasů“	jazyk Chorachanů	
či	ni, inaj	ne
kerel	čerel	dělat (3. os. sg.)
eskafidí	siñá, mesa	stůl
ande diminiači	en la mañana	ráno

Tabulka: Příklady řeči „Leasů“ a Chorachanů, jak je uváděli moji konzultanti

Pouze jedna osoba, se kterou jsem se setkal, tvrdila, že je „leaského“ původu – v jejím případě ze strany matky, která se narodila v Argentině. Běžnější se ale zdál být model, kdy se nevěsty ze skupiny Chorachane přivdávaly do „leaských“ rodin

v zahraničí. Ve většině zmínek o takových sňatcích figurovali argentinští „Leasové“. Vzhledem k tomu, že obě země sdílejí více než 5 000 kilometrů společné hranice, se to ostatně dalo očekávat. Jak uváděl Antonio:

„Spousta našich žen tam odešlo, vdaly se tam a žijí tam, mají děti, mají vnuky. Takže s argentinskými Romy, s *Leas*, vycházíme velmi dobře.“¹⁸

V rámci Chile existuje ještě jedna skupina Romů, kterým Chorachane říkají Beášové (*Boyasi*). Bernal (2003) a také Salamanca a González (1999) uvádějí, že tato etnická skupina sama sebe nazývá *Ludari* a hovoří varietou rumunštiny. V souladu s těmito autory uváděli i mí konzultanti, že Beášové jsou méně početní a převážně usedlí, přičemž žijí v určitých čtvrtích hlavního města. Chorachane považují Beáše za *gitanos*, i když nerozumějí jejich řeči. Jak mi bylo sděleno, daleko běžněji se stávalo, že se Beášové naučili něco z romského dialektu Chorachane než naopak. Podle Ismaela byli Beášové oproti Chorachanům více otevření mísení s běžnou neromskou populací Chile – dokonce je označil za *mestice* (v širším významu „míšenců“):

„Ještě existuje další typ Romů, kterým se říká ‚mestic‘, jde o míšence Chilana s Romem. A říkají jim... Beáši (*Boyasi*)! [...] Mají svůj vlastní dialekt. Takže tihle jsou navíc smíšení s Chilany.“¹⁹

6 Vztahy s Neromy

„Ale v některých místních vesnicích tady na severu ještě Romy respektují. No respektují, rozumíš? Mají čas převléct si kabát, připravit si půdu, rozumíš? Protože strážníci, policajti se zamilovávají do našich děvčat. Tak to chodí. Strčí ho sem, šoupne ho tam. [Směje se].“

Ana (59)²⁰

Výše uvedené vyprávění Antoniově ženy Any, která měla prakticky neustále v ústech cigaretu a v ruce koště, ilustruje střípky ze složité dynamiky vztahu s Neromy, kterým Chorachane říkají *gadže* nebo *dasa*, španělsky *chilenos*. Konzultanti mi říkali, že kontakty s Neromy rádi udržují co možná nejméně

18 „Hay muchas gitanas de nosotros que fueron para allá, y se casaron y están allá, y tienen hijos, tienen nietos. Tõnse, con los gitanos Argentinos, que son Leas, nos llevamos muy bien.“

19 „Hay otro tipo de gitano, que le dicen el mestizo, que es chileno-con-gitano.. Y le llaman... Boyasi! Los Boyasas. [...] Tienen su propio dialecto los Boyasi. Tõnse esos son mezclados más con chilenos.“

20 „Pero en algunos pueblos de acá, del Norte, sí hay todavía que respetan a los gitanos. Sí hay, ¿me entiendes? Le da tiempo pa' que se puedan cambiar, pa' que puedan limpiar el terreno, ¿me entiendes? Porque los guardias, los carabineros se llegan a enamorar de las niñas po. Entonces, se pasa. Entonces, lo botan allá, después también alojan ahí. [Se ríe].“

osobní, omezené v podstatě jen na obchod a nevyhnutelné interakce s úřady a institucemi, jako jsou zdravotní péče, hraniční kontroly a tak dále. Dokonce si nechávají pro sebe svá romská jména (například Duyo, Yovanca²¹) a chilská jména (například Sergio, María Salomé) používají výhradně pro veškerý kontakt s gadži, včetně úředních dokumentů. Několik konzultantů se domnívalo, že je potřeba vyhýbat se sociálním kontaktům, aby se ochránily romské tradice – a, jak dodal Antonio, nakonec „nezanikla i naše rasa“. Děti ze smíšených rodin podle něj nejsou „skutečnými“ Romy.

Většina mých konzultantů strávila v dětství nějaký čas ve škole a byla více či méně gramotná – muži více než ženy. Žádný z nich však po základní škole nepokračoval v dalším vzdělávání. Vyhýbání se intenzivní socializaci s Neromy je pravděpodobně jedním z důvodů, proč rodiče ze skupiny Chorachane nijak zvlášť netlačí na důkladné vzdělání svých dětí. Mí konzultanti zároveň považovali školní docházku za potřebnou, aby se děti naučily užitečným dovednostem, jako je čtení, psaní a počítání. V praxi je však kočovný život se školním systémem gadžů obtížně slučitelný. Ten obvykle neumožňuje dětem nastoupit do určité školy jen na dobu, po kterou v okolí konkrétní školy pobývají, a pak zase přestoupit do jiné.

Chování vůči Neromům, které obsahovalo prvky flirtování, se za jistých okolností akceptovalo – pokud bylo využíváno jako způsob získání přízně nebo peněz. Při jedné příležitosti jsem pozoroval mladou chorachanskou ženu, jak sedí na lavičce se starším neromským mužem, který ji čas od času požádal o polibek. Toho se mu nikdy nedostalo, ačkoli mu dovolila sedět v její těsné blízkosti. Všude kolem byly další romské ženy a děti, které si hleděly svého. Jedna z nich mi řekla, že ten muž je „přítel“ a dává jim peníze a pamlsky.

Vzhledem k tomu, že je ostatní ženy bedlivě sledovaly a muži byli na dosah telefonu, nevnímali nikdo takovou blízkost s neromským mužem jako ohrožující. Nikdo z mých konzultantů a konzultantek ani neměl strach, že by tento typ kontaktu mohl vést k obávanému „míšení ras“. Má se za to, že ženy vědí, co dělají. Slovy Ismaela: „*Sólo calientan la sopa* – pouze ohřívají polévku“. Ztělesněním *calientasopas* („ohříváčky polévky“) je pravděpodobně i Perla, hvězda výše zmíněné reality show (viz oddíl 1). Provokativní oblékání a chování, které z ní v chilské televizi udělaly sexuální symbol, nepovažovali moji konzultanti za problém. Všem divákům je jasné, že Perlino flirtování s Neromy je ve skutečnosti nevinnou hrou, která nikdy nedojde do fyzické roviny, a že ji ve skutečnosti zajímá pouze hledání toho pravého a dokonalého Roma.

Mou jedinou přímou zkušeností s otevřenou neúctou ze strany Neromů bylo,

21 Většina křestních jmen Chorachane, na která jsem narazil, zní slovansky, například Yanco, Chirilo, Milenco, Branco, Zilca, Marusia, Devoica (na Facebooku jsem zjistil, že se jména zapisují podle španělského pravopisu). Někteří chorachanská jména jsou odvozena z turečtiny (Melec, Perhan), romštiny (Džandari) nebo jiného zdroje (Yonny, Maicol, Tarzan, Dolar, Nonga, Gina).

když skupině romských žen a dětí nechtěli manažeři jednoho podniku povolit vstup na terasu. Pomohlo, až když jsem jim vysvětlil, že spolu děláme rozhovor, a ujistil je, že koupím pití. Moji konzultanti mi tehdy řekli, že takové incidenty jsou běžné a že je také často vyhánějí z tábořišť. Jak mi vysvětlili Antonio a jeho rodina, v takových situacích se zpravidla na celý tábor přenáší obvinění jednoho nebo několika černých ovcí ze špatného chování, například kvůli zneužívání alkoholu nebo drog či drobným krádežím. A platí to i naopak – je to vždy jen pár černých ovcí z řad jejich neromských sousedů, kdo obvykle zavolá policii. Chilská policie se snadno postaví na jejich stranu a zpravidla nařídí Romům, aby své tábořiště opustili. Za posledních 30 let se v Chile rapidně rozšířily urbanizované oblasti a vzrostla hodnota nemovitostí. Mí konzultanti popisují svou zkušenost, že v důsledku toho postupně ubývají tábořiště s dobrým zázemím (například veřejnými toaletami v blízkosti), zatímco narůstá četnost konfliktů.

Chorachane se nicméně ze strany Neromů setkávají i s projevy solidarity. Když jsem byl v Iquique, přišla do tábora studentka s taškou hraček pro děti, které sehnala mezi sousedy. Dalším příkladem byl příspěvek na Facebooku, který mi přeposlal přítel z Futrona, vesnice v jižním Chile: jeden z místních obyvatel v něm vyzýval své spoluobčany, aby poskytli suché oblečení a další pomoc pro romský tábor, který byl zaplaven přívalovým deštěm. Claudio a María měli podobné příklady:

[Claudio:] Podívej se na nás, když se odstěhujeme, některým lidem tu chybíme: „Poslyš, proč jste odešli?“

[María:] Telefonují nám, aby se zeptali, jak se máme. Už jen chybí, aby tu s námi přespávali. Doprovázeli mě, plakala jsem, protože jsem se bála bouřky, která tu byla, deště, a oni byli blízko mě a drželi mě.

[Claudio:] Je to moc krásný vztah. Máme velmi hezká přátelství. Ale máme i nepřátele!²²

22 [Claudio:] *Mira, a nosotros, cuando nos cambiamos para acá, hay gente que nos extraña: „Oye, por qué se fueron?“*

[María:] *Los llaman por teléfono para preguntar cómo estamos. Faltaba solamente que dormieran la gente con nosotros, la vecina. Me acompañaban, yo lloraba porque me daba miedo por el temporal que hubo, la lluvia, y ellos cerca de mí y me agarraban.*

[Claudio:] *Hay una relación muy linda. Tenemos amistades muy buenas. ¡Y tenemos enemigos también!*

7 Náboženství

„Nejsme takoví katolíci-katolíci podle víry – ano, věřím v Boha. Ale máme i své zvyky, věštění, trošku lhaní, kouření. Křesťan tohle nedělá! Nebo jo? Takže věřím v Boha, ale nejsem křesťanka. [...] Bůh má radši nás, než Chilany. Ano, Romy má rád dvakrát a Chilany jen jednou. Protože kde se narodil Bůh? Kde byl? Ve stanu! Kráčel bosý. Chodil pěšky od vesnice k vesnici, stejně jako my.“

Rosa (45)²³

Štíhlá, drzá Rosa byla první informátorkou z řad Chorachanů, se kterou jsem vedl rozhovor na hlavním náměstí v Iquique v přestávkách mezi tím, co věštila kolemjdoucím budoucnost z ruky. Její vtipná výpověď ilustruje flexibilitu Chorachanů v otázkách náboženství. Zároveň však bylo jasné, že (křesťanské) náboženství proniká do celého života Chorachanů, od sdílení biblických citátů a memů na Facebooku, přes tetování s motivy křížů až po „relipop“ – hudbu zpívanou v romštině a španělštině, která se ozývá z otevřených dveří aut v jejich táborech. Etnonymum Chorachane je v Evropě spojováno s různými skupinami Romů, které spíše než příbuznost dialektů spojuje příslušnost k islámu (ať už v současnosti, nebo v minulosti). Na Balkáně se tak toto označení často používá synonymně s označením muslimští nebo „turečtí“ Romové (viz například Franzese 1997; Adamou 2010). Tomu odpovídá i to, co vyprávěla Antoniová manželka Ana – že se její dědeček jmenoval Mustafá a byl nejen pravým muslimem, ale ráno zpíval „v horní části chrámu“, tedy byl patrně muezzinem a z minaretu svolával věřící k modlitbě.

Podle Bernala (2003: 4) byli Chorachanové muslimové, kteří po příchodu do Nového světa konvertovali ke křesťanství. Ve zvycích a náboženské slovní zásobě Chorachanů jsem však nenašel prakticky žádné islámské nebo turecké stopy, zato poměrně dost srbsko-pravoslavných. Figurují mezi nimi například *slava* (svátek svatého patrona), při které se podává *rračia* (pálenka), a *kristeňe* (křest; všechny tyto tři příklady viz Salamanca, González 1999), nebo sloveso *blagosil* (žehnat). Co se týče dochovaných islámských prvků, v dialektu těchto Chorachanů existuje pouze výraz *kurbano* pro rituální porážku jehněte, která však ztratila vazbu na (islámský) kalendář a transformovala se v prosbu za uzdravení blízké osoby nebo její ochranu před duchy (Salamanca, González 1999). Srbské

23 „No somos tan católicos-católicos de creer – sí creo en Dios. Pero tenemos nuestras costumbres, ver la suerte, de mentir un poquito, de fumar. Un cristiano no hace eso! O no? Entonces, creo en Dios pero no soy cristiana [...] Dios los quiere más a los gitanos que a los chilenos. Sí, a los gitanos los quiere dos veces, y a los chilenos los quiere una vez. Porque Dios, ¿dónde nació? ¿Dónde andaba? ¡En carpa! Andaba descalzo. Andaba caminando de pueblo en pueblo, igual que nosotros.“

výpůjčky jsou v jejich jazyce hojně zastoupeny i mimo náboženskou sémantickou sféru, oproti tomu ty turecké prakticky absentují. Výjimkou je slovo *jok* pro „ne“, což je sice důležité slovo, ale také jedna jediná výpůjčka z turečtiny.

Ať už byla náboženská příslušnost první generace chilských Chorachanů jakákoli, z mých zdrojů vyplývá, že v Chile rychle přijali katolickou víru. Ke konci 20. století se však mezi Chorachane začala prosazovat evangelikální protestantská hnutí. Antonio a Ana vyprávějí:

[Ana:] Dříve bývalo Romů katolíků bezpočet! Uctívali Pannu Marii Karmelskou,²⁴ uctívali Boha.

[Antonio:] Uctívali Svatého Šebestiána, uctívali mnoho svatých... Ale [...] tohle už skoro neexistuje... Protože mezi místní Romy vstoupilo evangelium.²⁵

Antonio a Ana uvedli, že jsou jedni z mála zbývajících přívrženců letniční církve, protože se mezi Chorachany stalo ještě populárnějším jiné evangelikální hnutí: adventismus. Dnes tento proud obsáhl celou jejich komunitu. Nejen, že bohoslužby vedou v romštině romští duchovní, ale existují i romské adventistické církve. Ústřední postavou adventistického hnutí je pastor Juan Nicolich, který se zasloužil o překlad Nového zákona do chilské chorachanské romštiny (Sociedad Bíblica Chilena 2007).

Podle mých konzultantů byla církev adventistů jedinečná v tom, že nabízela možnost praktikovat víru výhradně ve společnosti Romů a že měla sbory po celém Chile. Někteří ale uváděli, že návštěva adventistických bohoslužeb z nich ještě nedělá vyhraněné „adventisty“. Spíše uváděli, že věří „v Boha“ nebo jsou „křesťané“.

8 Manželství

„Láska kráčí v dnešní době, kam se jí zlíbí, brácho, ne kam ji pošlou.“

Claudio (63)²⁶

Manželství je tak zásadním aspektem života Chorachanů, že si podle mého názoru v tomto přehledovém textu zaslouží samostatný oddíl, byť jej v něm nastiňuji jen v základních obecných obrysech. Pro mé konzultanty z řad Romů Chorachane bylo harmonické manželství posvátnější hodnotou než cokoli jiného. Perle, bezdětné a rozvedené hvězdě reality show, která trávila svůj život na večírcích

24 Panna Marie del Carmen (*Virgen del Carmen*) je též označovaná jako patronka Chile – pozn. red.

25 [Ana:] *Antes había gitanos católicos cualquier cantidad! Celebraban la Virgen del Carmen, celebraban Diós, [Antonio:] celebraban a San Sebastián, celebraban a muchos Santos... Pero [...] casi no hay ya más... Pues de que entró el Evangelio entre los gitanos aquí.*

26 „El amor va donde quiere, hermano, hoy día, no donde lo mandan.“

a flirtováním s gadži, její fanoušci ze skupiny Chorachanů mnohé odpustili, ale když nakonec našla svého pohádkového prince, Nina, vyvolalo to u nich všeobecné odsouzení: Nino byl ženatý *Rrom*, který měl vlastní rodinu. Přesto se oba protagonisté rozhodli ve vztahu pokračovat. Nino nakonec kvůli Perle svou rodinu opustil a založili společně novou. To vše mí konzultanti považovali za velmi politováníhodné a navíc bolestné, protože se to vysílalo v celostátní televizi. Ana to viděla tak, že Perlino rozhodnutí zničilo dvě manželství – Ninovo a její vlastní předchozí – „a to je to nejhorší, co se může stát“.

Bylo mi vysvětleno, že se mladí lidé mezi Chorachany obvykle berou zhruba v polovině období dospívání. Claudio mi řekl, že Chorachanové se „berou z lásky“. I když je potřeba požehnání rodičů, rodiče svému dítěti partnera nevybírají. Sezdání konzultanti uváděli, že si své partnery vybrali sami, přičemž se ovšem často znali od dětství. Chorachanové nepřístupovali k manželství jako k obchodu. Claudio mi vysvětlil, že na rozdíl od argentinských Romů, jejichž rodiny sváděly licitační války, při kterých ceny nevěst dosahovaly astronomických hodnot, byla v Chile cena pevně stanovena na symbolických 50 000 pesos (asi 65 dolarů):

„Já bych svou dceru neprodal. Abych za tebe já dostal deset tisíc, ale ty bys žila jako děvka? To jí radši dám téměř zadarmo, ale aby žila šťastně. [...] Ať se mají rádi opravdu, a ne kvůli penězům. Protože jinak ho třeba nebude mít ráda a bude s ním žít jen z povinnosti.“²⁷

Claudio také poukázal na to, že inflace cen nevěst v Argentině vedla nejen k nuceným sňatkům, ale také k většímu „míšení ras“: Chlapec z rodiny, která nebyla schopna zaplatit za sňatek požadované jmění, byl nucen najít si nevěstu mezi Neromy, kteří za nevěstu žádnou cenu nepožadovali.

Podle oslovených informátorů byly sňatky s Neromy vzácné, ale pokud už k nim došlo, odcházel obvykle romský partner nebo partnerka žít ke svému neromskému protějšku. Případy, že by se někdo z Neromů přestěhoval do rodiny, která žila kočovným způsobem ve stanech, byly jen výjimečné. Při jedné nečekané příležitosti jsem se seznámil s Ismaelovou kamarádkou Paolou, chilskou ženou, která byla deset let provdána za muže ze skupiny Chorachane. Žila a cestovala se svým mužem a mluvila romsky s impozantní plynulostí. Potvrdila však, že ačkoli k mnoha lidem z komunity, včetně svého bývalého manžela, stále chová vřelé city, společenské konvence Chorachanů jí zakazují trávit čas v jejich táboře. To by se setkal s nevolí, zvláště proto, že se její bývalý manžel znovu oženil a ona sama nežila s žádným partnerem. Paola uvedla, že se jí během tohoto vztahu dostávalo mnohem větší úcty, loajality a oddanosti, než bylo obvyklé v jejich

27 „Yo no daría a mi hija por plata. ¿Voy a recibir de tí 10 mil dólares pero va a vivir como perra? Entonces, yo prefiero darla gratis, prácticamente, a ella, pero que viva feliz ella. [...] Que ellos se quieran de verdad, y no por plata po. Porque ella no lo va a querer a lo mejor a él, sino va a tener la obligación de vivir con él.“

vztazích s neromskými Chilany nebo mezi lidmi z jejího společenského okruhu. Během rozhovoru jako by se ve vzpomínkách vrátila do svého dřívějšího života v roli *Rromni*:

„My ženy nepodvádíme své manžely, protože manžel se o ženu stará, ve všech významech toho slova, rozumíš? Je to velmi romantické, osobní, je to chemie, prostě... je to jiné kafe.“²⁸

Chorachanové mi říkali, že v případě nešťastného manželství byl mezi nimi rozvod až posledním možným řešením. Docházelo k němu zprostředkovaně přes *kris*. Podle Claudia ale obvykle nevedl k vleklým rodinným bojům, na rozdíl od „Leasů“, kde se za nevěstu stále platila vysoká cena.

9 Jazyk

„Saja jek drom, jek phurorro, ta jek phurorri. E phurorri, boj mangela te saj xalavel pe patave. Ta sar naj-saja-le paj, e phuria bičhalda e phure: ‚Phurorrea, phurorrea, adjudisar-ma me molima čuke.‘ Tonse, o phurorro phenda: ‚Mo dosta! Sa mo gia tu ni xalave, ja inaj-to zor! Ka kambiv-to pala aver diskinja ke si maj terni.‘ Entonse e phuriorri thoda te rovel. Ta thoda te xalavel e patave. Xalada, xalada e patave, boj. Ta derrepente džal-tar lako sapuj andre ando bunari. Kana pekel lako sapuj ando bunari, burkil: ‚Phurorrea, phurorrea, phurorrea! Najtalo mo sapuj! Dikhlo, pelo tele. ‚Mo dilije! Sar tu peradan o sapuj? O uniko ke si amen te xala e patave, o dučano ačhel bu durr, ta naj amen ni love! So ka čhera?‘“

Ismael (32)²⁹

Výše uvedený úryvek z pohádky přibližuje romštinu chilských Chorachanů (Chilean Xoraxane Romani, CXR). Lze v něm pozorovat rysy gurbetské romštiny (Čirković, Mirić 2017; Franzese 1997; Leggio 2011; Matras 2002; Uhlik 1941), jako je elize (odpadání) koncového *-s* v druhé osobě jednotného a první osobě množného čísla: *tu xalave* ‚peres‘, *amen xala* ‚pereme‘; nebo palatalizace velár před */i/* a */e/*: *čhera* (srov. kalderašské *kheras*). Mezi srbské výpůjčky patří například *dosta* ‚dost‘; *samo* ‚jen‘; a *dučano* ‚obchod‘.

28 „Las mujeres, nosotras no engañamos a nuestros maridos, porque el marido es preocupado de la mujer, en todos los sentidos de la palabra, ¿me comprendes? Es muy romántico, es muy de piel, es muy químico, o sea es... Es otra onda.“

29 „Kdysi dávno žili jeden starý muž a jedna stará žena. Ta stará žena si chtěla vyprat šaty. A protože neměla vodu, zavolala stařena starce: ‚Prosím tě, můj milý muži, pomoz mi!‘ A stařec řekl: ‚A dost! Nikdy nic nevyperes, už nemáš sílu! Vyměním tě za jinou ženu, která je mladší.‘ Pak se stařena rozplakala. Začala prát šaty. Prala a prala. A najednou jí mýdlo spadlo do studny. Když jí mýdlo spadlo do studny, vykřikla: ‚Zlato, zlato, ztratila jsem mýdlo! Podívej, spadlo dolů!‘ ‚Bláznivá ženo! Jak jsi mohla ztratit mýdlo? To jediné, co máme na praní prádla? Obchod je daleko a my nemáme peníze! Co budeme dělat?‘“

Výpůjčky ze španělštiny jsou podtržené. Patří mezi ně morfologicky integrovaná slovesa, podstatná jména a nesklonná slova. Co se týče výpůjček, odpovídá CXR také přesně Matrasem (1998) navrženým univerzáliím týkajícím se modifikátorů výpovědi: *(en)tonse* ‚tak/tedy‘; *ja* ‚už‘; *pero* ‚ale‘; *porke* ‚protože‘ – a zahrnují také celou řadu dalších španělských diskurzivních markerů, nedotčeno zůstalo pouze romské *ta* ‚a‘.

V dialektu je patrný silný fonologický vliv španělštiny. Například již neexistuje /š/ a vyslovuje se jako /s/: *saj* ‚být schopen‘ (< *šaj* v evropských varietách gurbetštiny). Romské /v/ a /b/ se staly dvěma alofony jednoho proměnlivého fonému /β/ – realizované jako [b] v *boj* ‚ona‘, ale [v] v *xalavel* ‚myje‘.

A konečně existují také konstrukce, které mohou podle mého názoru odrážet strukturní vliv španělštiny, jako *thoda (pe) te* ‚začíná‘ (< šp. *se pone a*; dosl. ‚dává se do‘) a *ačhel but durr* ‚je velmi daleko‘ (< šp. *queda muy lejos*; dosl. ‚zůstává velmi daleko‘).

Chorachanové jsou dvojjazyční, ale romština je jejich prvním a dominantním jazykem. Mezi sebou mluví pouze romsky (*Rromanê*). Několik konzultantů mi nicméně tvrdilo, že existují mladí Chorachané, kteří romsky nemluví dobře. Je možné, že se jedná o některé děti ze smíšených manželství, nebo že tato tvrzení odrážejí spíše obavy z fenoménu jazykové změny než jazykovou směnu (ztrátu jazyka) samotnou. Při svém terénním výzkumu jsem se setkal s tím, co tito konzultanti popisují jen u mladších lidí, v jejichž řeči docházelo ke ztrátě aspirace (/ph/, /th/, /kh/ vyslovované /p/, /t/, /k/) a ztrátě znělosti /dž/ na /č/.

Španělštinu si podle mých konzultantů děti osvojují z televize, na dětském hřišti v sousedství (pokud tam chodí španělsky mluvící děti) a odposloucháváním obchodních hovorů rodičů s gadži. Španělština Chorachanů nese osobitou intonaci, jemné strukturní vlivy romštiny i některá specifika španělštiny, kterou se mluví na chilském venkově.

10 Závěr

Jedinou chilskou varietou romštiny je dialekt Chorachané a jeho mluvčí se v tak velkém počtu vyskytují pouze v Chile. To je zajímavé z lingvistického hlediska, ale i pro další vědce, kteří se věnují výzkumu romských komunit v Latinské Americe. Ať už se jedná o historii transatlantické migrace Chorachanů, přítomnost jejich komunit jinde v Americe, udržování kontaktů s příbuznými v dnešním Srbsku či Bosně a Hercegovině nebo o řadu dalších témat, zbývá ještě mnohé, co bychom se měli dozvědět o chilských Chorachanech, od nich samotných a spolu s nimi.

Chorachanové jsou také příkladem kulturní a jazykové vitality. Ve společnosti, jakou je Chile, kde nerovnost, urbanizace a asimilační tlaky bohužel stále přispívají k erozi původních jazyků, kultur a sociálních struktur – nemluvě o jazycích přistěhovalců, z nichž ani jeden nepřežil 20. století – zůstává komunita Romů

Chorachane po více než celé století jedinečně odolnou vůči těmto tlakům. Moji konzultanti při dotazování vždy zmiňovali, že jsou hrdí na to, jak si zachovávají své tradice, silné rodinné vazby a plynulou dvojjazyčnost. Vlastně si nedovedou představit, že by to nedělali. Tato přirozenost tváří v tvář silně jednojazyčnému a monokulturnímu tlaku okolí je inspirativní a zaslouží si akademickou a kulturní pozornost.

Tento článek věnuji svému chorachanskému příteli Sergiovi (Ristovi) Nicolichovi, který bohužel v únoru 2020 zemřel.

*Z angličtiny přeložila Eva Nováková
Citace z rozhovorů ve španělštině přeložila Markéta Skočovská*

Literatura

- Acuña, E. 2020. Roma in Colombia: Arrivals, Lives and Political Organization. *Factsheets on Romani – Culture (Project Education of Romani Children in Europe)*. Dostupné z: <http://romafacts.uni-graz.at/> [cit. 17. 6. 2020].
- Adamou, E. 2010. Bilingual Speech and Language Ecology in Greek Thrace: Romani and Pomak in Contact with Turkish. *Language in Society* 39 (2): 147–171.
- Adamou, E. 2013. Replicating Spanish Estar in Mexican Romani. *Linguistics* 51 (6): 1075–1105.
- RomLex. (Nedatováno). *RomLex Lexical Database*. Dostupné z: <http://romani.uni-graz.at/romlex/lex.xml> [cit. 1. 10. 2020].
- Bernal, J. 2003. The Rom in the Americas. *United Nations, Commission on Human Rights*. Dostupné z: https://ap.ohchr.org/documents/E/SUBCOM/other/E-CN_4-SUB_2-AC_5-2003-WG_17.pdf [cit. 1. 10. 2020].
- Brown, I. 1938. Gypsies in South America. *Journal of the Gypsy Lore Society*, Third Series (17): 1–8.
- Ćirković, S., Mirić, M. 2017. *Romsko-srpski rečnik knjaževačkog gurbetskog govora*. Knjaževac: Narodna biblioteka Njegoš.
- Čvorović, J. 2007. Caste behaviors among Gypsies in Serbia. In: Radojičić D. (ed.). *Kultura u transformaciji*. Belgrade: Serbian Academy of Sciences and Arts – Etnografski Institut, 151–168.
- Dunin, E. 1988. Serbian Gitanos in Chile: Immigration data. In: DeSilva, C., Grumet, J., Nemeth, D. J. (eds.). *Papers from the eighth and ninth annual meetings: Gypsy Lore Society, North American Chapter. Publications 4*. New York: Gypsy Lore Society, 105–120.
- Franzese, S. 1997. *Il Dialetto Dei Rom Xoraxané. Note Grammaticali – Glossario*. Dostupné z: www.vurdon.it/03.htm. [cit. 27. 12. 2020].

- Leggio, D. 2011. The Dialect of the Mitrovica Roma. *Romani Studies* 21 (1): 57–113.
- Lizarralde, D., Salamanca, G. 2017. Cognición y semántica espacial: Bases teóricas para una investigación sobre la localización estática en el rromané hablado en Chile. *Papeles de Trabajo del Centro de Estudios Interdisciplinarios en Etnolingüística y Antropología Socio-Cultural* (33): 29–52.
- Matras, Y. 1998. Utterance modifiers and universals of grammatical borrowing. *Linguistics* 36 (2): 281–331.
- Matras, Y. 2002. *Romani: A Linguistic Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Matras, Y. 2014. *I Met Lucky People: The Story of the Romani Gypsies*. London: Allen Lane.
- MegaTV. 2013. El Boom de Los Gitanos En Chile. *Más Vale Tarde*. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=Wav1h8z5Iyg&ab_channel=M%C3%A1sValeTarde [cit. 27. 12. 2020].
- Peeters, K. 2004. *Los Rrom de Ecuador y el sur de Colombia. Una primera aproximación a su organización social y relación con la sociedad mayoritaria*. Diplomová práce. Barcelona: Universidad Autónoma de Barcelona, Departamento de Antropología Social y Cultural.
- Perić Kaselj, M., Kuti, S. 2007. Croatian Immigrants in Chile. *AEMI Journal* (5): 93–106.
- Salamanca, G. 2008. Morfología nominal del rromané, lengua de los gitanos de Chile. *Literatura y Lingüística* (19): 211–233.
- Salamanca, G., González, A. 1999. Gitanos de Chile, un acercamiento etnolingüístico. *Atenea: Revista de ciencias, artes y letras* (480): 141–178.
- Salamanca, G., Lizarralde, D. 2008. Propuesta de un grafemario para el rromané jorajané, lengua hablada por los gitanos de Chile. *Revista Universum* 23 (1): 226–247.
- Sociedad Bíblica Chilena. 2007. *Nuevo Testamento Romané*. Santiago, Chile: Sociedad Bíblica Chilena.
- Uhlik, R. 1941. Bosnian Romani: Vocabulary (edited by F. G. Ackerley). *Journal of the Gypsy Lore Society Third Series*: XX: 100–140; XXI: 24–55 a 110–141; XXII: 38–47 a 107–119.

Romano džaniben – 28. ročník – 2/2021

Časopis romistických studií

Tento časopis vychází díky finanční podpoře Ministerstva kultury České republiky v rámci programu Podpora rozšiřování a přijímání informací v jazycích národnostních menšin.

Dále byl financován hlavním městem Praha z Programu v oblasti podpory aktivit národnostních menšin na území hl. m. Prahy pro rok 2021 a finančně podpořen byl také Filozofickou fakultou Univerzity Karlovy v rámci projektu „CRP 2021: Podpora strategicky významných programů na Filozofických fakultách UK, MU, UP“.

Vydává Romano džaniben, z. s.
Biskupcova 85, 130 00 Praha 3
e-mail: dzaniben@email.cz, www.dzaniben.cz
bankovní spojení: 161582339/0300
Šéfredaktoři: Pavel Kubaník, Helena Sadílková
Redaktoři: Renata Berkyová, Helena Kaftanová, Jan Ort,
Lada Viková, Eva Zdařilová

Redakční rada:

Mgr. Michael Beníšek, Ph.D.; PhDr. Jan Červenka, Ph.D.; Mgr. Viktor Elšík, Ph.D.;
Mgr. Lucie Fuková; PhDr. Jana Horváthová; Mgr. Pavel Kubaník, Ph.D.;
Mgr. Alexander Mušinka, Ph.D.; Mgr. Tatiana Podolinská, Ph.D.;
doc. Jurina Rusnáková, Ph.D.; Helena Sadílková, Ph.D.; Mgr. Lada Viková

Seznam recenzentů je uveden na webových stránkách
www.dzaniben.cz

Sazba: Kateřina Krčíková
Obálka: Daniela Kramerová
Tisk: powerprint s.r.o.
Náklad: 300 ks
Doporučená cena: 160 Kč
Roční předplatné: 320 Kč (včetně poštovného a balného)
ISSN 1210-8545
Evidenční číslo podle tiskového zákona: MK ČR E 6882

Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24. 6. 1994.